

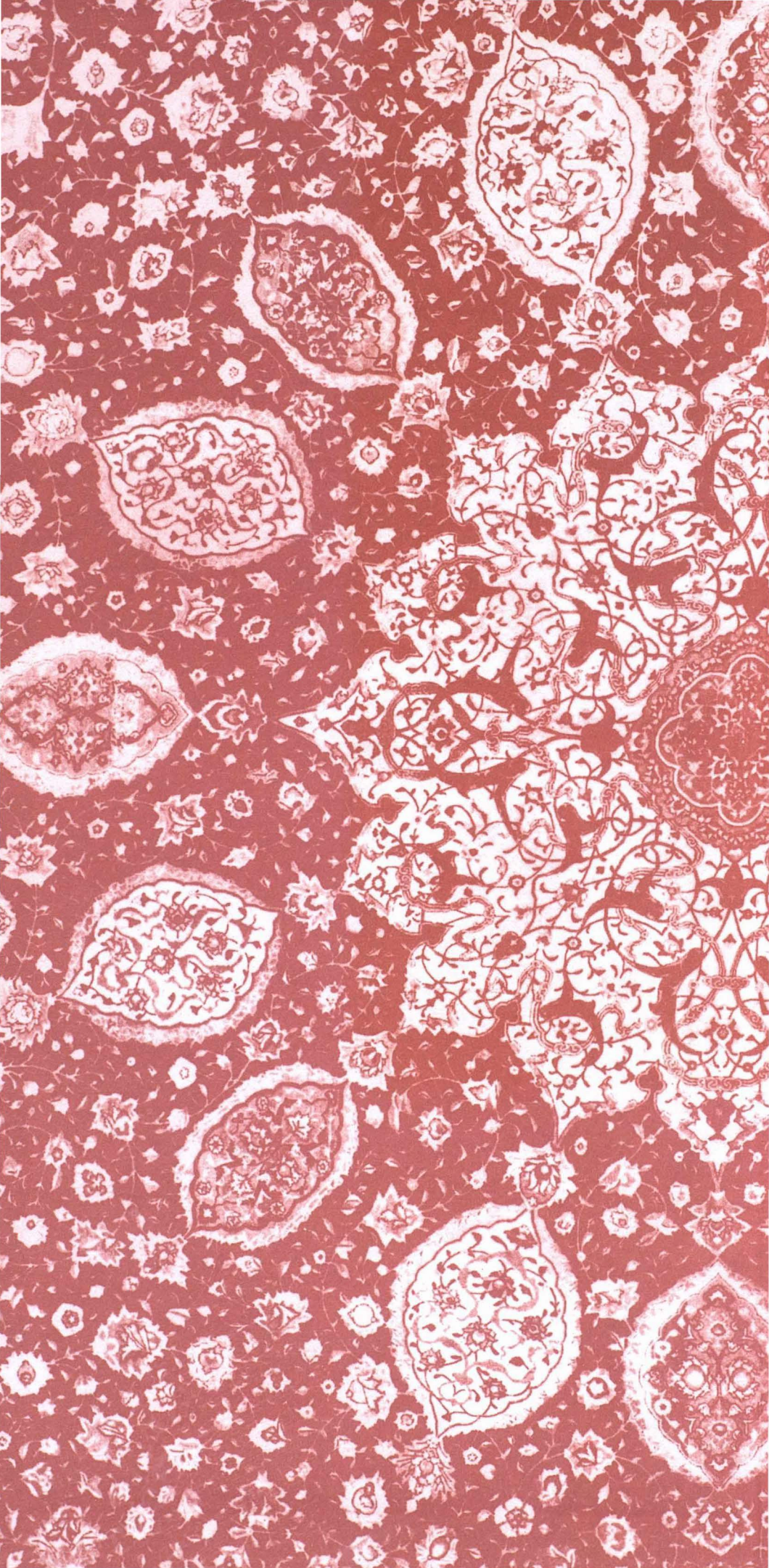
Шаһнама

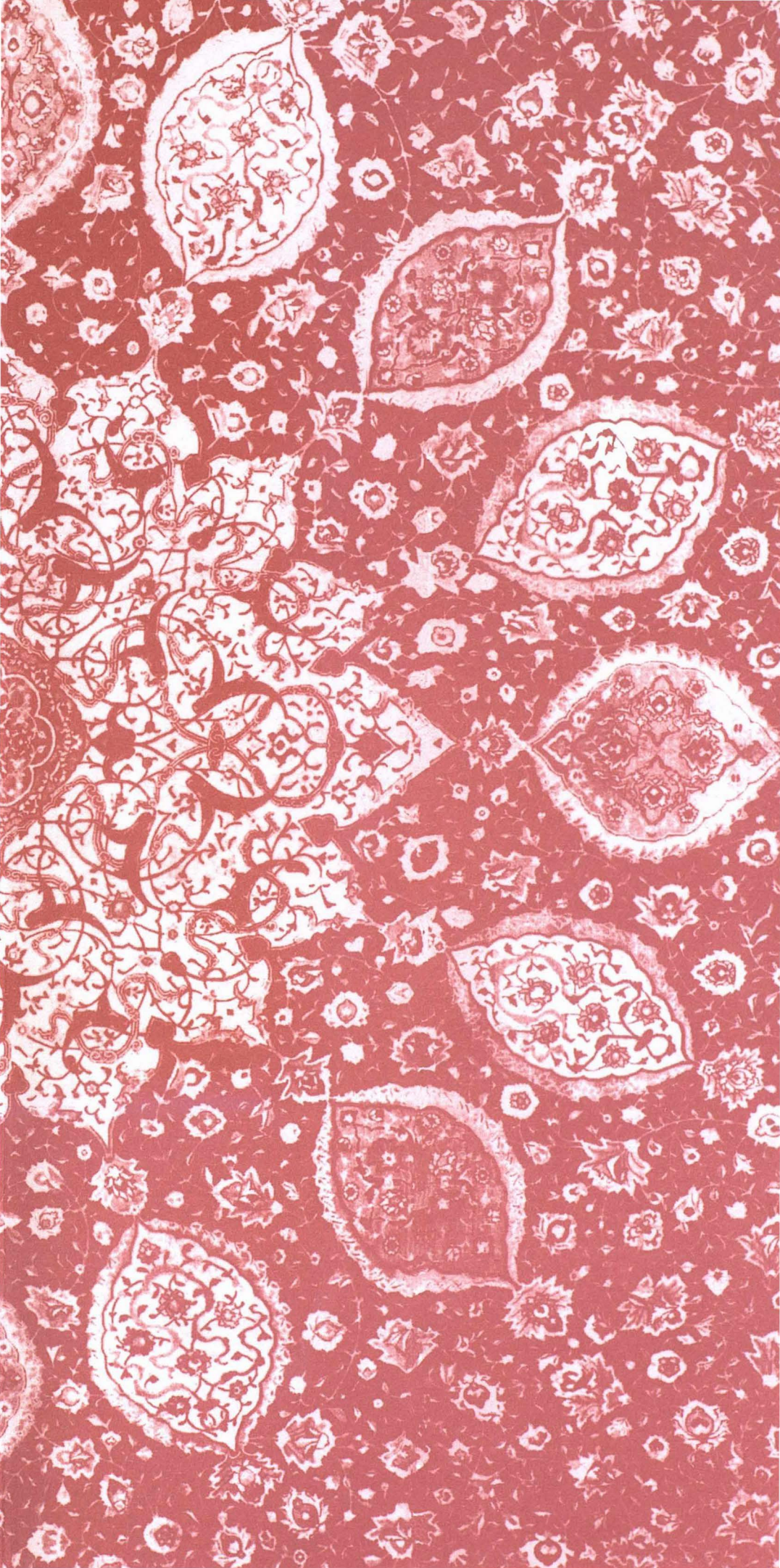
У2005

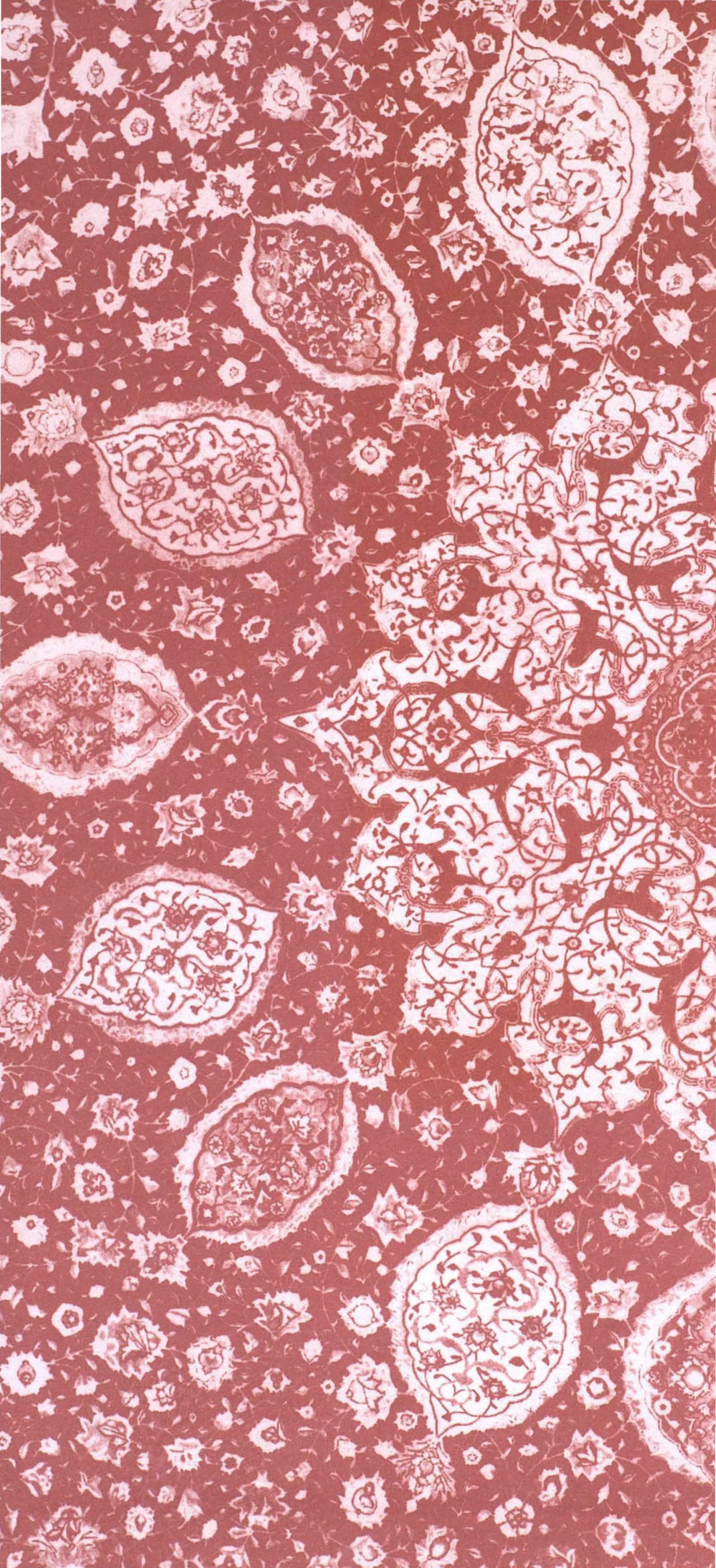
1136 1/2

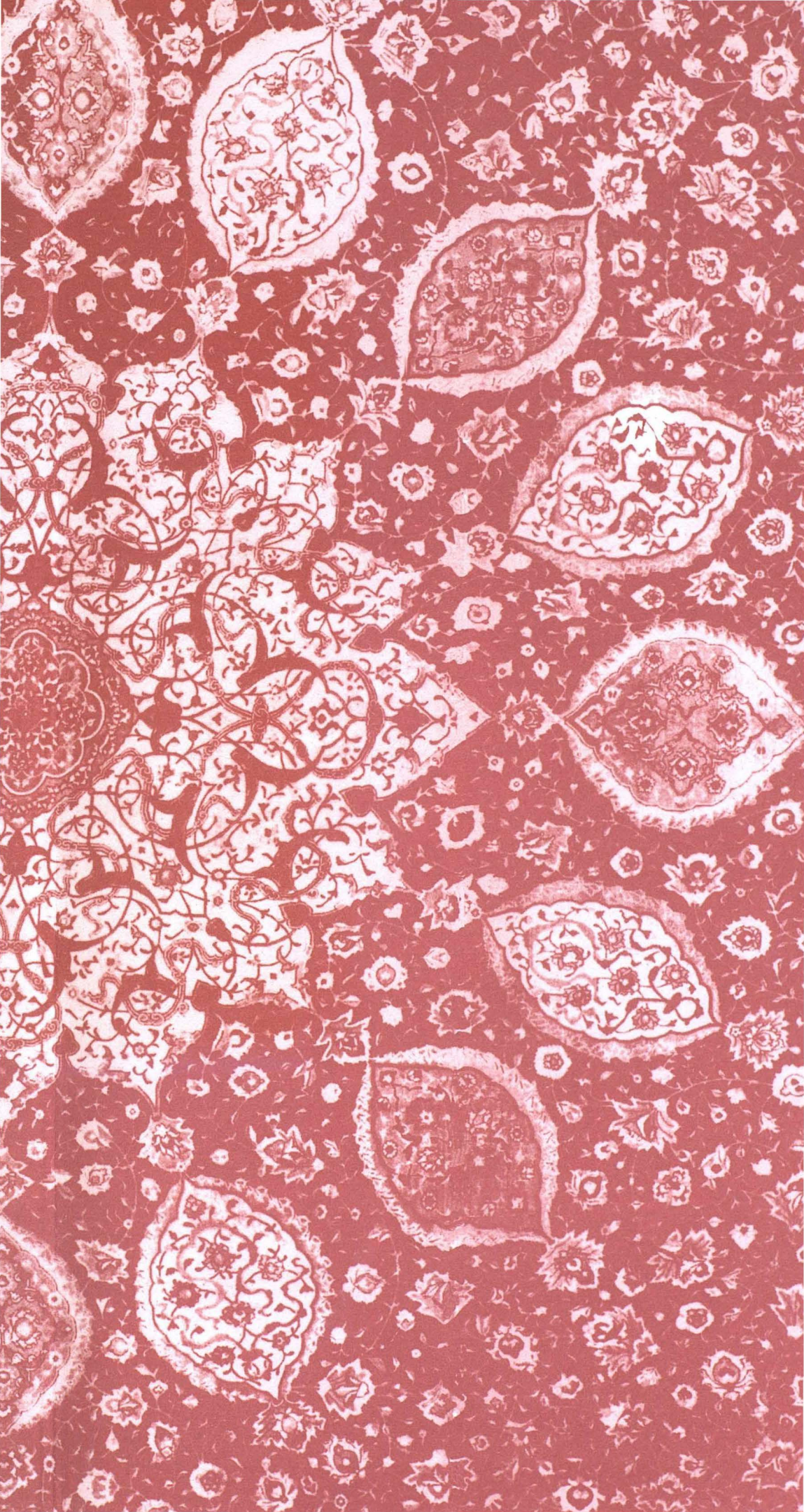

Рустем-Дастан

ШАҲНАМА
Рӯстем-Дастан

Тұрмағамбет
ІЗТІЛЕУҰЛЫ

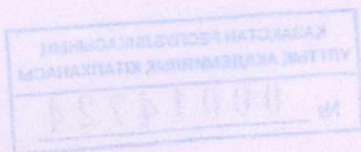
Рүстем-Дастан

*(Фердауси «Шаһнамасының» желісімен
жазылған қаһармандық жыр)*

Екінші кітап

Жазушы баспасы

Қазақстан Республикасы Ақпарат министрлігінің
бағдарламасы бойынша шығарылып отыр.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Ә. Асқаров, А. Алматов (жауапты шығарушы),
Р. Бердібаев, И. Жеменей, Т. Қоңыратбаев, Е. Раушанов

Бұл басылымды безендіруге көне парсы
қолжазбаларындағы миниатюралар пайдаланылды

Ізтілеуұлы Т.

I 44 Рүстем – Дастан (Фердауси «Шаһнамасының» желісімен
жазылған қаһармандық жыр). Екінші кітап: Алматы.— Жазушы,
2004.— 328 бет.

ISBN 9965-701-68-7 (Т.2)

ISBN 9965-701-66-0

Ұлы шайыр Тұрмағамбет Ізтілеуұлы Фердауси қаламынан туған
ұланғайыр шығарма желісімен жырлаған осынау шын мәнісінде
ғажайып туынды марқұм Мардан Байділдаевтың әзірлеуінде 1961 жылы
«Рүстем – Дастан» деген атпен кітап боп шығып еді. Ол қырық мың жолдық
қыруар дүниенің бір үзігі ғана екен. Кенес заманында қаһармандық эпопеяның
бірінші бөлігі баспа жүзін көрмей келгені белгілі. Тұлғалы жырды тұтас
қалпында жариялау сәті енді, яғни арада жетпіс жылдай уақыт өткен соң
барып түсіп отыр. Дастан қолжазбасы М. Байділдаевтың жеке мұрағатынан
алынды.

Бірінші кітабы осы уақытқа дейін баспа жүзін көрмеген нұсқасын
және 1961 жылғы басылымындағы Зал батыр туралы тараудан бастап,
Қысырау-намаға дейінгі кезенді қамтиды. Екінші кітабы негізінен бұған дейін
жарияланған нұсқасынан түзілген.

I 460400000-087
402(05)-04 құлақтандырусыз – 2004

ББК 82.3 Қаз

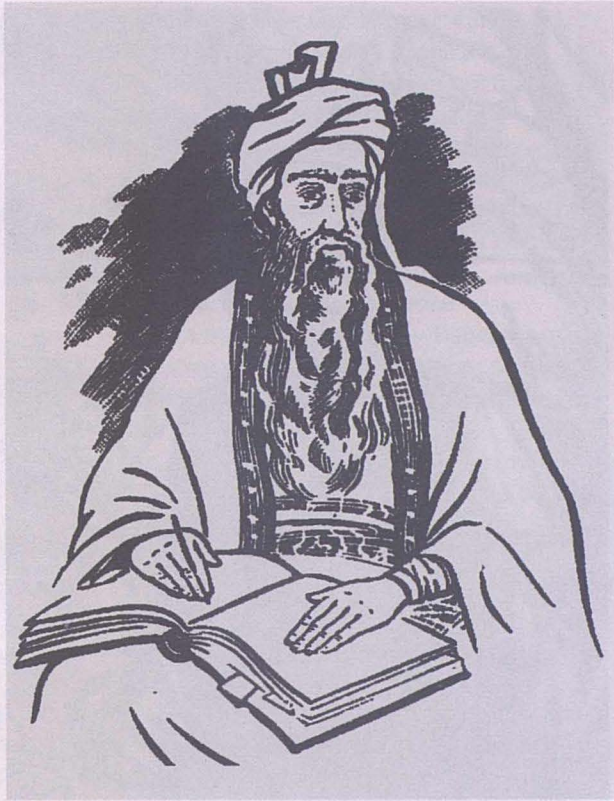
ISBN 9965-701-68-7 (Т.2)

ISBN 9965-701-66-0

© «Жазушы» баспасы, 2004

Штаһнама

Әбілқасым ФЕРДАУСИ
(934–1020)

Дүние бітпей өлмейтін
Мен – жаһанның бұлбұлы.
Менен қалған «Шаһнама» –
Хош иісті сөз гүлі...

Бұл қазына – өлемдік,
Махмұд үшін ашпадым.
Қалды асыл артымда,
Адам үшін тастадым.

1910-1911 Штаһнамаһ Һәр Һә

Тұрмағамбет ІЗТІЛЕУҰЛЫ
(1882–1939)

Тоқтатты Тұрмағамбет келген ойды,
Соңына «Шаннаманың» қолын қойды.
Балаша бағып-қағып, бабын тауып,
Өсірдім сүйріктей қып сұлу бойлы...

Дүниеден өмір бітіп, өтсем де өзім,
Аралап жердің жүзін жүрер сөзім.
«Көре алмай кейінгіні кеттім-ау!» – деп,
Арманда болмай-ақ қой, екі көзім.

ҚЫСЫРАУ-НАМА

(64 жыл патшалық етеді)

Қосылып Пәрәнменен барды қойға,
«Құдайым қыл,— деп,— аман, абыройда».
Толғатып барған замат туа қойды,
Баланың бітіп күні жүрген бойда.

Қуанып тірілгендей өлген ері,
Көркейді көңілінің тарқап шері.
Тарықпай тамақ, киім, жатар жайдан,
Талабы тағы-дағы басты ілгері.

Он шақты келгеннен соң бала жасқа,
Қамқоршы бола берді ауылдасқа.
«Білінбей болат кездік жатпас қапта»,
Басшылық балаларға етті басқа.

Кей-Қысырау айтқанындай болды аты,
Ұқсады Саяуышқа түр-тұрпаты.
«Көрейін, келіп мұнда кетсін» деген
Жіберген Апрасияптың барды хаты.

Жүрген соң атасынан қорлық шеге,
«Баламды шақыртты,— деп,— тағы неге?»
Тітіреп тұла бойы қорыққаннан,
Пәрәнгіз қоя берді жасын төге.

Балаға Пәрән айтты:— Барсаң онда,
Сөйлей бер сүйкімсіз сөз, жарым бол да.
«Болмас деп мынау адам мың жылда да»,
Қуалап жібереді, балап қорға.

Сөйлесең сүйкімді етіп сөзді наштап,
Жактырмай, «жауласар деп жұртты бастап»,
Тұрғызбай орыныңнан, өлтіреді,
Басынды қылышпенен қағып тастап!

— Болад,— деп,— бұл айтқаның,— бала барды,
Кулықпен қолға қобыз ала барды.
Айтқанын Апрасияптың елең қылмай,
Жан-жаққа жын ұрғандай қаранады.

Жек көріп, «кет әрі» деп қуалады,
Кей-Қысырау қуғанына қуанады.
Қайтып кеп аман-есен, ана сонда
Алғысын беріп ұлға, уанады.

Он екі Кей-Қысырау келіп жасқа,
Ерліктен ойламады ойды басқа.
Қайратын қанасына сыйғыза алмай,
Боп жүрді ұрынғандай тау мен тасқа.

Жіберді Кей-Қауысқа сәлем жолдап:
«Жатпа,— деп,— жапалақша басты қорғап.
Балаңның Апрасияп басын кесіп,
Тастады құр далаға, көмбей, қорлап.

Мен туған Саяуыштан немере едім,
Өзіндей асқар таудың кемері едім.
Жіберіп көп әскерді, көмек берсен,
Ұрысып Апрасияпты жеңер едім!»

Бұл сәлем барғанан соң жылады аңырап:
«Қайда,— деп,— Саяуыштай туған саңлақ?!»
Есітіп Рүстемнің де іші күйді,
Желдетіп жер сияқты тартқан шаңдақ:

— Сұмдық,— деп суытып жүз,— бұл қалайша?
Болмас,— деп,— отыруға енді жайша.—

Систанның шаһарынан шықты ертен,
 Түтеген тұман күнгі күн мен айша.
 Сонына он мың адам ертіп алып,
 Өлтірмек Кей-Қауысты болды барып.
 Есітіп осылай деп келатқанын,
 Қысылып, бір қуарып, бір қызарып,
 Ойлады: «Қалады,— деп,— қайткенде жан»,
 Жүрегі жүйіткіді құсқандай қан.
 Қорыққаннан қарсы шығып, отыра алмай,
 Иді бас: «Өзің біл,— деп,— ей, палуан».
 Тұрған соң қол қусырып, басын иіп,
 Ызадан келгенменен іші күйіп,
 Болған соң түбі бірге, таппады лаж
 Тастауға тағы-дағы басын қиып.
 Тұрғанда үлкен-кіші келіп тегіс,
 Былайша Кей-Қауысқа берді сөгіс:
 — Қатынның қарары жоқ тіліне ерген
 Кем ойлы көргенім жоқ сендей кеміс.
 Қайтейін өз қолымды өзім кесіп,
 Қатанды Құдай үшін өттім кешіп,—
 Деді де, көріспестен кетіп қалып,
 Отырды бір биікке белді шешіп.
 Кей-Қауыс кейінінен келіп жана:
 — Өтініш, отырма,— деп,— жерде дала!
 Міндіріп Рахышқа Рүстемді,
 Көп болып келе жатты ортаға ала.
 Судаба сәлем қыла қарсы келді,
 — Сарсылтқан сайқал ең,— деп,— осынша елді,—
 Еңкейіп ат үстінен көтеріп ап,—
 Құдайым,— деп,— қай жақтан қолға берді?—
 Алдына алақтатып алып тұрды,
 Қиянат қылғаннан соң осы түрлі.
 Шыдамай суыруға қылышын да,
 Жалма-жан жұдырықпен желкеге ұрды.
 Қырық қадам басы оның жерге ұшты,
 Батырдың болғаннан соң қолы күшті.
 Кеудесін Кей-Қауысқа лақтырды:
 — Құшақтап жүр,— деп,— мұны,— бұзып түсті.
 Сұп-сұр боп Кей-Қауыстың кетті түсі,
 Орынсыз болғаннан соң ұят ісі.
 «Сөйлесем, өзімді де өлтірер» деп,
 Үндемей, қалды қорқып, құрып пысы.
 Отырып онан кейін, аттан түсіп,
 Тынығып, тамақтанып, шарап ішіп,
 Алдырып Піраміріз бен Жаһангірді,
 Қолдарын былай деді енді қысып:
 — Алла,— деп,— аттанайық, балаларым,
 Алайық Апрасияптың қалаларын.
 Соғысып, Саяуыштың қанын алмай,
 Жазылмас жауырындағы жараларым.
 Қарасып бір-біріне мойнын бұрып,
 Жорыққа буып белді, сапқа тұрып,
 Рүстемнің осы айтқанын орындауға,
 Халыққа хабар берді қоңырау ұрып.
 Аттанып қосын жинап осы жерден,
 Шегіне Түркістанның жақын келген.
 Есітіп Апрасияп, баласына:
 — Соғыс,— деп саны қырық мың әскер берген.

Олар кеп осылардың қатарына
 Қонды да, қылды жабдық жатарына.
 Ішті де ас-суларын, ұйықтап қалды,
 «Қарар,— деп,— қалай да таң аттарына».
 Ұйқыға олар тегіс барған заман,
 «Екен,— деп,— есі жарым, ылғи жаман,—
 Қойды ат қотарыла түнде бұлар,—
 Болмас,— деп,— қоюымыз енді аман!»
 Қырық мыңның қойдай қылып қырды бәрін,
 Қойсын ба қосылған соң өңшен нарын.
 Бақыртып баласын да ұстап алып,
 Өлтіріп, орындады намыс, арын.
 Есітіп Апрасияп жұлып шашын,
 Шыдамай, тау мен тасқа ұрды басын.
 Ізіне ертіп екі жүз мың әскер,
 Шандатып Түркістанның кен даласын,
 Келді де ат ойнатып, кірді майдан,
 Ұмтылып Рүстем де анадайдан,
 Белбеуден бара сала бұрап ұстап:
 — Берді,— деп,— сені Құдай қолға қайдан?—
 Аспанға көтеріп ед атайын деп,
 Тасқа ұрып, тамашаға батайын деп,
 Белбеуін, оны сезіп, үзе салып,
 Құлады: «Жер бауырлап жатайын»,— деп.
 Жан тәтті, жату қайда? Тұра қашты,
 «Ұстар,— деп,— жетіп және», жаман састы.
 «Таптырмай көп ішіне кетейін»,— деп,
 Әскерге алдындағы араласты.
 Әскері Апрасияпты ала қашты,
 Ілесе ирандар да араласты.
 Қылышын қышырлатып батырлар жүр,
 Қиғандай қурап тұрған қара ағашты.
 Жеті күн қашты тұран, қуды иран,
 Онан соң аттың басын кейін бұрған.
 Шаһарына Кей-Қауыстың келді олар,
 Қайтқандай қуанысып құрмет, сыйдан.
 Кенесіп келгеннен соң өңшең ойлы,
 Бірігіп пәтуаны бұған қойды:
 Түсіріп Кей-Қауысты патшалықтан,
 Бермекші Кей-Қысырауға абыройды.
 Баруға бірақ оған жан батпады,
 Бәрі де қорқып жаннан, жалтақтады.
 Бармауға Рүстемнен және қорқып,
 Ерлердің енді басы қалтақтады.
 — Болмас,— деп ең соңында салысты шек,
 Шек шыққан қылды уәде қақпауға иек.
 Киюге бару шегі шыққаннан соң,
 Бәрі де болып риза, көрмеді жек.
 Тұранға тәуекел деп Кию барды,
 Кешікпей Кей-Қысырауды тауып алды.
 Сәлемін Рүстемнің айтқаннан соң,
 Жүруге түгелінен даярланды.
 Есітіп кететінін келіп Пәрән,
 «Кетпе,— деп,— етегінен алды,— балам».
 Кесіп ап Кию оның құлақ, мұрнын,
 Қылмақшы ед қанын төгіп, күнін қараң.
 Кей-Қысырау тілеп алып оны зорға,
 — Кет,— деді,— күнілгері шаппай шорға.—

Кайталап карамастан кашты Пәрән,
 Босанған бозторғайдай түсіп торға.
 Өздері ол кеткеннен атқа мініп,
 Қалдырмай қаруларын бойына іліп:
 – Ертерек елімізге жетейік,— деп,
 Аттанды ұйықтамастан, суыт жүріп.
 Кез келді бір дарияға келе жатып,
 Өте алмай тұрғанында басы қатып,
 Артынан Апрасияп қуып жетті,
 Қылышын қолына алып жарқылдатып.
 Дарияға, «тәуекел!» деп, бұлар түсті,
 Оп-онай тағдыр өзі оңғарса істі.
 Ар жаққа сау-саламат шыға келді,
 Камалып қалды олар қайрап тісті.
 Рүстем көп кешікпей келді Залға,
 Олардың біреуі – төс, бірі – балға.
 Той қылып таққа отыртып Кей-Қысырауды,
 «Ашсын,— деп бата берді,— бақтыңды Алла».
 Патшалық Пәрәңгізді қойды жайға,
 Отырды он төртінші ұксап айға.
 Киюге Иран елі риза болып,
 Еретін болды ізіне барса қайда.
 Өуре боп Апрасияп қайтып барды:
 – Кетті,— деп,— Кию алып намыс, арды.
 Әртүрлі, отыра алмай, ойға қалып,
 Жүргенде айдалада айтып зарды,
 Батырға Барзу деген түсіп көзі,
 Жан емес бұл жаһанда айтарға өзі,
 «Осыны өзіме үйір етіп алсам,—
 Ойланып,— болмас ед,— деп,— жаудың сөзі»,
 Сол жерге сылтауратып түсіп аттан,
 Қондырып қос, құралын пілдерге артқан,
 Тіктіріп шатыр-шайла шаһыналық,
 Әртүрлі, есітсін деп, ән-күй тартқан.
 Отырды Барзу тындап, салып құлақ,
 Қолымен қарнын сипап, төсін сылап.
 Ән-күйге құмарының бар екенін
 Аңғарып Апрасияп сырттан сынап,
 Жіберді шақырттыра бір адамды,
 Барды да ол көлденендеп тұра қалды.
 «Жүр-жүр» деп жеделдете бергеннен соң,
 Борықтай мойнын үзіп, бұрап алды.
 Алысқа, ашуланып, атты басын:
 – Бар ма ед,— деп,— мазамды алып, менде қасың?—
 Қарқылдап қарға-құзғын түс-тұсынан,
 Ұшып кеп қамады оның айналасын.
 Онысын көре сала Пәрәң келіп,
 Иіліп ізетпенен сәлем беріп:
 – Өлсе, өлсін, ақылы жоқ ақымақ еді,
 Жүріңіз,— деді,— батыр, маған еріп.
 Келген соң Пәрәңменен Барзу еріп,
 Бәрі де түрегелді қойдай өріп,
 Алдымен Апрасияп алып қолын,
 Отыртып, тақ үстінен орын беріп.
 Отырып қол қусырып өзі төмен:
 – Патшамын,— деді,— ираннан қайғы жеген.
 Өзіне осы ретте ұшырасып,
 Тигендей болып отыр көкке төбем.

Баяндап барлығын да бастан-аяк,
Өтініп отырған соң иегін таяп:
— Уайым, олай болса, енді етпе,— деп,
Барзу да шын көңілімен кетті аяп.

Қуанып Апрасияп, еркін берді,
Бас болып Барзуға енді өзі ерді.
Ту алып, тұлпар мініп, тынбай жүріп,
Иранмен ұрысуға олар келді.

Есітіп Кей-Қысырау бұл хабарды,
Берін де әскерінің жинап алды.
«Бір батыр Барзу деген келіпті» деп,
Жұртына жатқан жалпы жаршы салды.

Ерте-кеш Иран елі жиылысты,
«Көрмесек болар ед,— деп,— қиын істі».
Барзудың батыр деген атағынан
Қауіп етіп, Қадір Хакка сыйынысты.

Сап тартып иран, тұран қарсыласты,
Тенесіп ат бастарын, қамшыласты.
Тұраннан түгін шаншып Барзу шығып:
— Қалай,— деп,— жағдайларың?— әл сұрасты.

Ираннан Кей-Қауыс пен Гус шықты,
Шыққанмен, екеуін де ұрып жықты.
Апарып Апрасияпка тапсырды да:
— Бар ма,— деп тұрып алды,— мұнан мықты?

Баруға Барзуға енді батпады жан,
«Қор болып қолында оның құсам,— деп,— қан».
Иранның ерлерінің құты кашып,
Тұрандар қуанысты шапаттап сан.

Шыдамай, шықпаған соң, жалғыз өзі
Ат қойды, көрер емес жанды көзі.
Өлтіріп мың адамды, мазақ қылып,
Толықсып, толып жатыр айтқан сөзі.

Алдырып Кей-Қысырау Рүстемді:
— Көрінеді,— деді,— мынау өте демді.
Баратын бұған батыр бір адам жоқ,
Шарасын ойланбасаң өзін енді.

Рүстемнің ен соңында өзі барды,
Барғаннан қаһарланып, көз қызарды.
— Кімсің,— деп,— аты-жөнің?— сұрап еді,
Толқындай түйліге кеп сокқан жарды.

— Жөнімді кайтесің,— дед,— менің сұрап,
Қаласың гүрзімменен ұрсам құлап.
Арынды ал, әлің келсе, атымды қой,
Майданда мың адамың жатыр сұлап.

Тусты Кей-Қауыс пен қойдым байлап,
Оларға өзінді де барам айдап.
Көрген соң бір-біріңді өлмей тірі,
Үшеуін отырарсың алақайлап.

Гүрзімен үш қайтара өзінді ұрам,
Ер болсаң, деме оныңнан мойным бұрам.
Кезегім үш қайыра біткеннен соң,
Өзіңе рет беріп мен де тұрам.

— Мақұл,— деп қалқан тұтып тұрды Рүстем,
Түрі жоқ жан қалатын ол жүрістен.
Ұрғанда бір-ақ рет қарайып көз,
Жиырылып жұмыртқадай жер бүріскен.

Рахыш тізесінен батып кетті,
Гүрзіден иініне ердің зақым жетті.

Өз бойын өзі билеп ала алмады,
 Үстінен қапталқандай қалың өртті.
 «Енді ұрса, өлем ғой» деп қалып ойға:
 – Жібер,— дед,— кезегінді бүгін қой да.
 Ұрарсың ертенгі күн енді екеуін,
 Күшінді кідірте тұр сақтап бойға.
 Атым да аш, көптен бері өзім де ашпын,
 Осы айтқан уәдемді жаңылмаспын.
 – Келе ғой,— деді,— онда ас-су ішіп,
 Қоймаспын қылғанынмен қамын бастын.
 Рүстем Кей-Қысырауға келді қайтып,
 Барзудың бұлайынша күшін айтып:
 – Иінімді болар еді жазып алсам,—
 Қыламын оған қару енді қайтіп?
 Отырмын өлем ғой деп қайтып барсам,
 Иінімді болар еді жазып алсам!—
 Деген соң үлкен-кіші ойға қалып,
 Болысты божырасып әуре-сарсаң.
 Піраміріз деді:— Онда мен барайын,
 Алысып әл-шамамды аңғарайын.
 Гүрзісі оның өте ауыр болса,
 Құшырлы ат, қалын қалқан қамданайын.
 Рүстем деді:— Балам, кетпе күйіп,
 Берік бол, сайманыңның бәрін киіп.
 Мен болып Рахышка мін-дағы, бар
 Бетіңе танымайтын перде киіп.
 Найзасын тұрды Барзу жерге тіреп,
 Шалқайып үзеңгіге аяқ шіреп.
 Рахышпен Піраміріз де жетіп барды,
 Шыдамай шіренгенге қайнап жүрек.
 – Бетіңе киіп келдің қалай перде?
 Күшінді көрсетпейсің неге сен де?
 Емессің, асылында, сен Рүстем,
 Өтірік ұнай ма екен,— деді,— ерге?
 – Көзіме шан, топырақ түсед,— деді,—
 Осындай біздің елдің ісі ед,— деді.—
 Атым мен киімімді көрмейсің бе?
 Бұл келген Рүстемдей кісі ед,— деді.
 Сөзіне осы айтқан Барзу нанды,
 Қолына, «ал онда» деп, шокпарды алды.
 – Кешегі кезегімді алайын,— деп,
 Кеуделеп қарсы алдына келіп қалды.
 Піраміріз басына ұстап тұрды қалқан,
 Қауіп етіп қыла ма деп талқан-талқан.
 Екі ұрған гүрзіден де аман қалып,
 Болғандай болды өлімнен басы дарқан.
 Ұрысып осылайша кешке дейін,
 «Келсе әлім,— деген оймен,— көлбетейін»,
 Бірі ұрып, бірі тұрып, жеңісе алмай,
 Күн бата қостарына қайтты кейін.
 Екі әскер ертеңіне араласты,
 Бір-бірін шауып, шаншып, жараласты.
 Тұраннан жеті палуан қолға түсіп,
 Бақ ауып бастарынан, қара басты.
 Жауынгер жетеуі де әскер басы,
 Қашаннан Кей-Қысыраудың болған қасы.
 Піраміріз бәрін байлап бергеннен соң,
 Он есе болды оған ықыласы.

Қалған соң басшылары болып мұндай,
«Кетті,— деп көзі алақтап,— енді ынғай,—
Божырап, бойларынан қуат қашып,—
«Қоймас,— деп қауіп қылып,— бұлар қырмай»,
Тұра алмай, ту жығылып, қашты тұран,
Оларды Піраміріз койдай қуған.
Қасқырдай қан жалаған қайтып келді,
Асырып неше өзен, неше қырдан.

Шайдаға Апрасияп деді:— Балам,
Иранға бұл ретте болдық талан.
Олармен ерегісе берсек енді,
Күніміз бұдан жаман болар қаран.

Босатып тұтқындарын түскен қолға,
Баламай біреуін де оның қорға,
Құрметтеп, тамақ беріп, киіндіріп,
Міндіріп бедеу тұлпар, жүйрік-жорға,
Апарып Кей-Қысырауға тапсыр өзін,
Болмасын бас июден басқа сөзін.
Сыйға сый қайткенменен болмай қалмас,
Құрметін оның-дағы көрер көзін.

Тұтқынды қолындағы ол да берер,
Бәрі де босанған соң ізіңе ерер.
Аман-сан адамдарын апарған соң,
Ұнатып өзінді де жақсы көрер.

Тус пен Кей-Қауысты барды алып,
Астына қалың қылып мамық салып.
«Екеуі қандай күйде қалды екен?»— деп,
Кей-Қысырау отыр екен өте налып.

Шайданың болып риза барғанына,
Сыйлау қып салды гауһар, маржанын да.
Босатып тұтқындағы тұрандарын,
Жеткізді ойындағы арманына.

Олжалы оларды ертіп келді Шайда,
Абырой әркімге де үлкен пайда.
Емдетіп жараларын әскерінің,
Жеті күн екі патша тұрды жайға.

Күнінде сегізінші қозғалысты,
Сайманын соғысудың қолға алысты.
Болған соң ту тігіліп, түзеліп сап,
Барзудай шығарды олар жолбарысты.

Барзуға бара алмады ешкім батып,
Баста күш көрсеткен соң таңырқатып.
Шыдамай шынжыр қатар шын баһадүр,
Піраміріз шыға келді ат ойнатып.

Алысты атты байлап екі арыстан,
Көргендер күштеріне таң қалысқан.
Күресіп күні бойы жығыса алмай,
Демігіп, дем ала алмай, дағдарысқан.

Қаққан соң қайту үшін кешке дабыл,
Алуға қайтысты енді ұйықтап дамыл.
Піраміріз түніменен дөңбекшіді,
«Еткей,— деп,— тілегімді Тәңірім қабыл!»

Піраміріз ертеңменен тағы шықты,
«Қайткенде аламын,— деп,— ар мен дықты».
Барзудың Пірамірізбен болмады ісі,
Көңіліне көргендіктен өзін мықты.

Барзуға байқаусызда бұғау атты,
Атын да атқан бұғау коса шатты.

«Жар бол,— деп,— Жаппар Алла», Піраміріз
Басына ердің орап тартты қатты.

Жалма-жан ала сала тіктеп бойын,
Шалқая берген кезде толғап мойын,
Аяғын алдындағы апанға ұрып,
Барзудың төкті аты абыройын.

Құлады омақата Барзу жерге,
Бұғаудан босана алмай түсті терге.
Түс кетіп тұрандардан төмен карап,
Шыққанда қуанды иран ойдан өрге.

Тоғыз жүз батпан еді түскен бұғау,
Аз емес, андағанға ауыр жүк-ау.
«Ерді ер қорламайды» дегендей-ақ,
«Болмас,— деп аттан түсіп,— енді нығау»

Барзудың Піраміріз қолын байлап,
Қосына қойдай қағып келді айдап.
Бүркіттей бүкке ұрып болған майып,
Отырды жанған шоктай көзі жайнап.

Рүстем бата берді қолын жайып:
«Ей, балам, бак-дәулетке өт,— деп,— байып».
Барабар бойыменен алтын беріп,
Кей-Қысырау көрсетті орын тақтан тайып.

— Құлдық,— деп,— құрметіне,— таққа мінді,
Халық біткен «алақайлап» шығарды үнді.
Атадан алып бата, патшадан сый,
Қуантып көпті мұндай көңілі тынды.

Жабыла гауһар, дүрді жатыр шашып,
«Бердін,— деп,— жолбарыстан жолды ашып».
— Болсын,— деп,— алған бәйгің, батыр, құтты!
Білгенін айтты бәрі анталасып.

— Барзуды,— деді Рүстем,— мен бағайын,
Өзіме үйір етіп қамданайын.
Ұл қылып өмірімше, өз қолыммен
Қосайын бір сұлудың күн мен айын.

— Шығарма,— Кей-Қысырау да деді,— қолдан,
Бұл болар түпкілікті бізге қорған.
Адамы Апрасияптың алып кетер,
Сақ болып сактанбасаң, сырттан торған.

Байлатып аяқ-қолын шынжырменен,
Арбаға отырғызып гүлдірлеген,
Піраміріз он мың адам күзетшімен,
Алды ертіп төрт палуан «бұл бір» деген.

Жеті мың осы шынжыр батпан еді,
Білуге ел таразыға тартқан еді.
Тай, тайлақ көтермейтін болғаннан соң,
Нарларға нарқы қымбат артқан еді.

Систанның шаһарына тартты күн-түн,
Айттырып ән мен өлең дүркін-дүркін.
Барзуды баптап бағып бәйгі атындай,
Сәскеде сау-саламат жетті бір күн.

Систанда зындан бар ед салған тастан,
Жатыр ед онда көп ер көңілі тасқан.
Олардың ортасына отырғызды
Барзудай аждаһаны аузын ашқан.

Бар еді Рүстемнің бір шорысы,
Онысыз оң болмайтын ер қонысы.
— Келгенше күтін болып батыр мұнда,—
Деп кілтті тапсырды оған,— сен қорышы.

Күлөндам ол сұлудың еді аты,
Артық ед қатарынан парасаты.
— Тәуекел, бағайын,— деп белін буды,—
Болар,— деп,— бейнеттің бір рақаты.

Кеткен соң Барзу палуан түсіп қолға,
Батқандай Апрасияп терең орға,
Адамдай ауру болған жатып алды,
Ас пен су тамағынан өтіп зорға.

Деді:— Ықпал,— Пәрәң келіп,— бізден тайды,
Уақытсыз батырғандай Тәнірім айды.
«Елің тап есін барда» дегендей-ақ,
Қашайық тастайық та қос пен жайды.

— Дұрыс,— деп түн ішінде қашты тұран,
Болған соң басқа тарлық күні туған.
Кей-Қысырау Рүстем мен түрегелсе,
Адам жоқ, қос пенен жүк жатыр буған.

Бір жан жоқ байқап көрсе қостарында,
Шашылып жатыр заттар босқанында.
— Ас-суын алындар,— деп айқайлады,—
Жауларың кетіпті,— деп,— бас камында.

Қол қойды иран тұра қостарына,
Қуанып, күлісіп жүр босқанына.
Қашумен Апрасияп Бәдәр барып,
Шыққандай болды дүние бостанына.

— Не жатыс,— Кей-Қысырау деді,— бізге,
Жау кетті жан сауғалап түскен ізге.
Апарып Ыстақырға Рүстемді,
Жазайық иінін,— деді,— емдеп біз де.

Қашпасын оған дейін Барзу үйден,
Ол — олжа өмір серік қолға тиген.
Бір тобын жау артынан барындар,— деп,
Арттырып қос-құралын, төжін киген.

Кей-Қысырау Ыстақырға құрып тактын,
Шүкір боп дәулетіне берген Хақтың,
Емдетіп Рүстемнің иінін жазып,
Ішіне шатыр тігіп қойды бақтың.

Бәдәрда Апрасияп тұра алмады,
Салтанат бұрынғыдай құра алмады.
Ұрынып онан кетіп судан суға,
Аштықтан әскерлері бұрандады.

Шаһарына ең шеттегі жетіп зорға,
Қуанды түспегендей қазған орға.
Бергізіп әскеріне үш күн тамақ,
Отыр ед ойнап-күліп, тігіп орда.

Бір қатын ұзын бойлы, орта жаста,
«Сұлу жоқ,— дейтін көрген,— мұнан басқа»,
Келді де жасын төгіп ойбай салып,
Жұлуға екі қолын салды шашқа.

Деп айтты:— Менде нендей бар ед қасың?
Сұһрап еді өмірлік жар жолдасым.
Оны алдап Рүстеммен ұрыстырып,
Жардырып бүйірінен, жойдың басын.

Барзу ед қалған тұяқ ондай ерден,
Ерте-кеш құлыным ед ізіме ерген.
Кәнеки, есітейін, айтшы,— деді,—
Жауға оны себебің не ұстап берген?

Білмеуші ед баста кімнен туғанын да,
Жүр еді құр балалық думанында.

Рүстем тағы оның кессе басын,
Қалдым ғой кара ағаштай курадым да!—
Зар еңіреп Апрасияп онан бетер:
— Барзудың,— деді,— дағы маған да өтер.
Түскенмен жау колына, бағулы тұр,
Босатпа өз-өзінді, өксіп бекер.

Өлтірмес оны Рүстем көзі қиып,
Көзіңнің, қолыңды бер, жасын тыйып.
Бұл күнде Кей-Қысыраудың колында,— деп,
Қойдырды зорға ойбайын, басын иіп.

— Емес,— деп,— Барзу барған шаһар алыс,
Көп берді гауһарларды,— ет,— деп,— қарыж.
Өзім де ертелі-кеш тілектеспін,
Етпе,— деп өтінді енді,— бекер налыс.

Шаһыраудың мұны есітіп көңілі тынды,
Барудың Кей-Қысырауға камын қылды.
Қосылып керуенмен бара жатқан,
Шаһарына Ыстақырдың келіп кірді.

Отырды акша төлеп бір сарайда,
Сабыры Шаһыраудың бар қалайда.
Мойнына қолын асып, халық аралап,
Рүстем кезіп жүр ед ол маңайда.

Шаһыраудың Рүстемге көзі түсті,
Есітті бастан-аяк болған істі.
— Мұнда емес, Барзу Систан қаласында,—
Деген соң, керуенге еріп жолға түсті.

Систанды кеп Шаһырау аралады,
— Кім бар,— деп,— көз көргеннен?— қаранады.
«Саламат Барзу жатыр» дегеннен соң,
Көңілі өсіп, тоты құстай таранады.

Отыр ед Бәһрам деген гауһар сатып,
Бәрін де жұртқа жайып жарқыратып.
Шаһырау көп гауһарды қалтасынан
Алды да, алдына оның тастады атып.

Бәһрам көрді-дағы колына алды.
«Екен,— деп,— нендей гауһар?», көзін салды.
Қараса, қымбат баға пұл жетпейтін,
Адасып ақылынан, аң-таң қалды.

— Бұларды алдың,— деді,— тауып қайдан?
Таптырмас бәрі де асыл ешбір байдан.
Әйелсің, асылыңда, мен көрмеген,
Айтып бер, келіп тұрсын қайсы жайдан?

Шаһырау:— Менің жайым Әмөл,— деді,—
Көп емес, шамалы ғой бұ мал,— деді.—
Малымның қанша екенін көрсетермін,
Тұра тұр танданбай-ақ бұған,— деді.—

Саудагер жаһан кезген бар ед байым,
Керегін ететұғын елдің дайын.
Румның шаһарынан келатқанда,
Теңізде толқын алып, жұтты жайын.

Өлімге бергеннен соң ондай ерді,
Боп қалды көкірегім менің шерлі.
Қайғымды кара бұлттай тарқатпаққа,
Мұңлымын кезіп жүрген әртүрлі елді.

Ерімнен есебі жоқ қалған пұлдың,
Таусылмас жұмсауына мендей тұлдың.
Өзіме жетерлік қып алдым-дағы,
Өзгесін үй-мүлкімнің талақ қылдым.

— Конак бол,— деді,— онда біздің үйге,
Қайғымен түсіп жүрсен ондай күйге.
Алдында ән мен өлең айттырайын,
Шер шығар сол ән-күйді тыңдап сүй де.

— Болад,— деп Бәһрамға келді еріп,
Сыйлады Шаһырауды ас-су беріп.
Барзуды бағып тұрған Күләндамды
Қасына отырғызды әкелдіріп.

Күләндам ән мен күйге асқан еді,
Талайдың күймен көңілін ашқан еді.

— Ері өліп, осы әйел күйікті екен
Ал, енді, ән-күйінді баста,— деді.

Құбылтып тоқсан түрлі тартты күйді,
Әнменен айтып өлең, күнірентті үйді.
Ән-күйге аузы аңқайып Шаһыраудың,
Шымырлап шыныменен бойы иді.

Қолына жарқыратып жүзік салған,
Барзудан ол жүзікті еді алған.

Көрген соң көзі оны тани кетіп,
Шаһырау сол арада естен танған.

Білдірмей жылағанын бірақ неге,
Көңілінде көп болған соң сабыр шеге:
— Ойына өткен дәуірі түседі-ау,— деп,
Жылады бәрі де аяп, жасты төге.

Күләндам күй тартқан соң, болды кетпек,
Барзуды бар жұмысы жайын етпек.
Жүзігін қолындағы берді Шаһырау:

— Шырағым, сыйлауым бұл, салып кет,— деп.

Барған соң, Барзу айтты:— Келдің қайдан?

Тұрушы ең хабар алып біздің жайдан.

Кешігіп күндегіңнен келіп тұрсын,

Тапырлап тай сияқты тасқа тайған.

— Бәһрамға шақырған соң барып келдім,

Үйіне оның қонған катын көрдім.

Теңі жоқ сұлулықта, сұңғақ бойлы,

Өзі бай, адамы емес осы жердің.

Ері оның өткен кезде өлген екен,

Жасынан жесірлікті көрген екен.

Жер көріп көңіл шерін таркатпаққа,

Систанның шаһарына келген екен,

Өртүрлі тарттырып күй, ән салдырды,

Күйлерім тартқан оны тамсандырды.

Сыйлау ғып таңқаларлық берді жүзік,

Құр қайтқан жоқпын беріп күй мен жырды.

— Жүзігін көне,— деп ед, берді қолға,

Ойылған Шаһыраудың аты онда.

Көргеннен есі ауып, талып түсті,

Құлаған құба нардай түсіп орға.

Бетіне басын сүйеп, шашты гүлап*,

Отырды тұла бойын қолмен сылап.

«Аһ!» деп ауызынан шығып жалын,

Бір кезде есін жиып, тұрды жылап.

Күләндам деді:— Сенен сұраймын сыр,

Айтсаң сен шын сырынды, тұтайын пір.

Жүзікті қолымдағы катын көріп,

Еңкілдеп, есін жимай, жылады бір.

Сен-дағы көріп мұны, талып түстің,

Себебін сөйле маған мынау істің.

Колың бер, кылдым уәде, кай уақытта
Ішінен шығармасқа отыз тістің.

— Сөйлейін саған онда,— деді,— сырды,
Сақтарсың сыр ғып айтқан бұл бір жырды.
Болады жүзік берген менің анам,
Шаһырау аты оның айдан нұрлы.

Зынданнан шыға қойсам аман-есен,
Қайын енен қалайда да болар шешем.
Аламын ақ жарым деп алаң болмай,
Жолығып сол шешеме және келсең.

Күләндам, «барайын» деп, тұрды ұшып,
Шам сөнді үстінен бір қылау түсіп.
«Ырым» деп етегінен тартып Барзу,
Бүгерлеп бауырына алды қысып.

Күләндам күлімсіреп барды қайта,
— Бір нәрсем қалыпты,— деп сылтау айта.
Жанына жанай тұрып Шаһыраудың:
— Келгенім сіздің үшін,— деді,— байқа.

Қасына отырғызып Күләндамды,
Қойды да, құлақ салды, жыланғанды.
— Ал, жаным, олай болса, оналт,— деді,—
Біздердей белі сынып бұралғанды.

— Зынданда сау-саламат жатыр балаң,
Кеші-күн күтіп, онан хабар алам.
Көрген соң жүзігінді маған берген,
«Екен,— деп қуанды көп,— менің анам!»

«Қуант» деп қайтарып ед мені мұнда,
Қызметін орындаймын болса мың да.
Уқалап аяқ-қолын отыратын,
Баруға бакташымын, асылында.

Шаһырау есіткен соң осы сөзді,
Қуанып «я, Құдайлап», сүртті көзді.
Жіберді Күләндамды:— Күні ертең
Бәһрамның дүкенінен тап,— деп,— бізді.

Сәлемін Шаһыраудың келді айтып,
— Болдым,— деп,— баратұғын ертең қайтып.
Жатқызып жамбасына, «жарайсың» деп,
Батырды «тамашаға» тағы да артық.

Шаһырау ұйқтамастан, түннен тұрды,
Бәһрамның дүкеніне тура жүрді.
Алдынан Күләндам да қарсы шығып,
Ойласып енді екеуі кеңес құрды.

Бірталай Бәһрамға жауһар сатты,
Төрт мыңға төрт наз бедеу алды атты.
Түгендеп бес қаруын бір адамның,
Төрт аттың біреуінің үстіне артты.

Аттарды онашаға қойды байлап,
Беріп жем бәріне де, баптап-жайлап.
Темірді тартса кесіп түсетұғын
Күләндам алып барды егеу сайлап.

Егеумен шынжырды етіп бөлек-бөлек,
Зынданнан Барзу шығып кетті жөнep.
Ұшырасып анасымен аман-есен,
Үшеуі ішіп алды ас-су қорек.

Аттанып, түн ішінде суыт жүрді,
Аттардың бәрі жүйрік, жарау сүмбі.
Барзудай бас қосқан соң батырменен,
Ән салды Күләндам да неше түрлі.

Он бір күн ұдайына жүрді тынбай,
Тұранға жетелік деп жатпай-тұрмай.
Алыстан алдарынан дауыс шығып,
Доғарып төрт атты да, тұрды тындай.

Сауығып Рүстем ед қайтқан елге,
Тағы да дақ түсірген кездесті ерге.
Көрді де Күлөндамды тани сала,
Ту тігіп, түйіп кабак шығып өрге:

– Барасың, – Күлөндамға деді, – қайда?
Қылармын, қап, сен күнді майда-майда.
Болыпты көтеріңкі көкірегің,
Барзудай тидім ғой деп күшті байға!

Осы ма еткен ісің сенгендегі,
Сакта деп зындан кілтін бергендегі?
Барзудың басын кесіп алғаннан соң,
Тағдырдың саған келер сергелдеңі.

– Көрсет сен, – деді Барзу, – қайратынды,
Жүресің қоримын деп қай қатынды?
Болған соң маған қатын, мың айтқанмен,
Ол сенің көзіне ілмес айбатыңды.

Сөйлесіп шөлкем-шалыс, кідіртеп көш,
Түсіртеп артқандарын, тіктіріп қос:

– Күшінді көрейін, – деп кіжінісіп,
Бел буып бір-бірімен болмауға дос,

Екеуі ерегесіп тартып садақ,
Оқ атты омыраудан көзді қадап.
Барзудан Рүстемге үш оқ тиіп,
Жағдайсыз болып қалды жүдеп-жадап.

Оқ тиіп Барзуға да жеті жерден,
Күш-қайрат қайткенменен кетті ерден.
Сауыт пен саймандары быт-быт болып,
Сары ала киімдері болды терден.

– Бес жүзге жетіп еді, – деді, – жасым,
Күштіні көргенім жоқ сенен басым.
Сияғың Сүһрапқа ұсаған соң,
Ауады әрқашанда ықыласым.

Демеймін Сүһраптан сені өзге,
Өзісің Сүһраптың көрер көзге.
Анықтап аты-жөнінді айтып, жаным,
Сөйлеші, сабыр етіп, келіп сөзге. –

Еш нәрсе білмеген соң, айта алмады,
Ашудан қаптап келген қайта алмады.
«Тұрыс жоқ – ұрыс барда» дегендей-ақ,
Ат басын Барзу батыр қайтармады.

Болғанмен жолдасы жоқ, жалғыз өзі,
Шоғындай сексеуілдің жайнап көзі,
Ентелеп, екі иінінен алып демін,
«Бол, ха, бол, батыр болсаң!» – айтар сөзі.

Өтінді: – Келейін, – деп, – тамактанып,
Қолайлы қылыш, қару жаракты алып.
Қосыңа сен де барып, түстеніп қайт,
Шығайық сонысын-ақ талаптанып.

– Ал онда бара ғой, – деп қоя берді,
Қосына өзі-дағы қайтып келді.
– Бермесе бір Құдайдың өзі жәрдем, –
Рүстем – қорықтым, – деді, – мұнан енді.

Дегенмен: «Олай болса, – бөрі, – бар ма!»
Жалтақтау жараса ма ондай нарға?